

Ivo Pospíšil (Brno)

Poetika a personalismus (Zamyšlení nad jednou knihou k jubileu Drahomíra Šajtara)

Ключне речи:

poetika a personalismus, poetika – styl – směr, metoda Václava Černého, ruská jihozápadní literární škola, psychologický přístup.

Аутор у чланку анализира рад чешког књижевника и научника Драхомира Шайтара. Он се углавном бави једном од његових најкаснијих књига која је посвећена руској литератури. Аутор оцењује Шайтарову методологију као оригиналну и покушава да вреднује његову делатност.

Jubilant Drahomír Šajtar (roč. 1922) je významný literární vědec, kritik, historik literatury, editor, bohemista, rusista a romanista, žák Václava Černého, k němuž se často, rád a právem hlásí, docent Masarykovy univerzity v Brně, spolupracovník Ústavu slavistiky její Filozofické fakulty, autor řady studií a knižních publikací (raná knížka *Zločená gesta* o protektorátní poezii je z roku 1946, pak především bezručovské práce, mj. *Prameny Slezských písní*, 1954; *Pět studií ve znamení Petra Bezruče*, 1958; poté mj. knihy o Bohumíru Četynovi, Zdeňku Bárovi, Janu Strakošovi a Tereze Dubrovské; kniha *Hledání klíče* z roku 2005 je o literatuře v regionu,

rusistická je práce *Básník Eduard Bagrickij* z roku 1997).

Každý badatel má jeden nebo více okruhů, které kultivuje a k nimž se vrací: pro Šajtara je to region Slezska, Petr Bezruč a ruská tzv. jihozápadní literární škola. Šajtar je jedním z mála rusistů, kteří v ruské literatuře úporně hledají a nacházejí jihoruský temperament; je však pravda, že "jižanská poetika ruské literatury" byla často vybalancována tradičním ruským severanstvím, dokonce v díle jednoho autora (A. S. Puškin, A. Achmatovová). Nicméně Šajtar je ve svém snažení po objevech "jižní větve" úspěšný a přesvědčivý. Jeho kniha z roku 2006¹ představuje pozo-

1) Černé labutě. Na okraj moderní literatury ruské. Přebal, obálku, ilustrace a grafické řešení navrhl Svatopluk Böhm. Redaktor publikace Libor Pavera. Vydala Společnost Leopolda Vrly, o. s., Ostrava 2006.

ruhodné sebrání, syntézu a neobyčejnou koncentraci jeho umění psát, analyzovat a formulovat. Je to podle mého názoru špička české rusistické tvorby. Lze ji tedy právem chápat jako v jistém smyslu vyvrcholení Šajtarových rusistických aktivit, jako syntézu starších i novějších textů, samozřejmě zakotvených v duchovní atmosféře 60. let minulého století: zájem o modernu a avantgardu, o moderní literaturu vůbec, modernistickou básnickou dikci však současně nezapře syntézu psychologie a literární morfologie v duchu jeho učitele Václava Černého. Tím je Šajtar u nás právě dnes – tváří v tvář nekonečným alibistickým diskurzům takzvaně vůdčích skupin – opět objevný, nový; tváří v tvář krkolomnému, narcisistnímu jazyku dominantních diskurzních seskupení a jejich elitních představitelů je okamžitě jasné, že na rozdíl od mnohých z nich umí psát; psaní je u něho opravdu způsobem existence a zrcadlem duše a srdce – zde tedy můžeme srovnávat nejen rukopis, ale také osobnost a její kulturní a lidskou úroveň.

Takto osobně formuluje svůj úvod k Černým labutím: „Černé labutě? Černé proto, že žily v době smolné, temné, soumravné, v době Černoboha, boha zla, v době kruté, plné špíny, očernování, osočování, udavačství. Byly oběťmi té doby. A labutě? Byly vznešené, krásná je jejich štíhlá, ladná, klenutá šíje, jakou měla i ta Shakespearova labuť avonská, vznešená jako Achmatovová, jako Gorkij, Grin, Pasternak, Babel... Všichni odzpívali tu labutí píseň, vykonali svůj poslední čin a umírali – věznění, popravy. Také máti byla taková černá labuť. Krásná jako mladá Achmatovová, půvabná a bystrá Emilka, které se zapalovala lýtka a za níž běhali zábláčtí chlapi odevšad – ze

Zaremby, z Polynži, od Šajneráku, Lipovce, Bagyňce, Blahoče či Březiny... Nebyla z Aemiliů, ze starého římského rodu, byla spíše pokorná, tichá než soupeřivá. Starka ze starého rychvaldského rodu ryze českého vychovala sedm dětí už jako vdova – těžce, přísně, s mlčenlivou láskou. Z nich Emilka vzala si muže už zralého a žila s ním ve shodě, v míru a lásce. Sokola a vlastence. Příslušníka té tak brzy ztracené Obrany národa, když přišli Němci, vláčeného a týraného gestapem a popraveného v tom ukrutném pekle Mauthausenu. Když to přišlo, padla jako podřátá... Potom až do své předčasné smrti našla ve svém srdci smutek a stesk jako všechny ty černé labutě vznešené, připravené k obětem, přející, dobrá a laskavá – živá v naší paměti.”²

I když Šajtarovy práce znám a znám i jeho přístup k literatuře a jeho kreativní rukopis, stojím tu v úžasu nad jeho schopností uchopit literární jev v složité souvztažnosti s dobou, uchopit jeho podstatu, ukotvit literární stavbu na pevných, ale pružných nosnících; umět ji vyjádřit jasně, srozumitelně, reliéfně; současně je mi blízký Šajtarův smysl pro paradox literární i dějinný, jeho neretušující, nekonjunkturální pojetí; jeho rukopis jako exprese osobnosti a jejích idejí ovšem drhne, nikdy není lacině harmonický, je vzdorný a ztěžklý – jako literatura, o níž píše.

Černé labutě – hlubinné a kontextové portréty Maxima Gorkého, Alexandra Grina, Konstantina Paustovského, Borise Pasternaka, Anny Achmatovové, Eduarda Bagrického a Isaaka Babela – jsou vnitřně propojeny červenou nití jiřanství, ruské jižní či jihozápadní školy: její stopy, vrypy či rýhy nachází Šajtar i u Gorkého, Achmatovové

2) Černé labutě. Na okraj moderní literatury ruské. Přebal, obálku, ilustrace a grafické řešení navrhl Svatopluk Böhm. Redaktor publikace Libor Pavera. Vydala Společnost Leopolda Vrly, o. s., Ostrava 2006, Slovo úvodem, s. 18.

(v ní se Jih a Sever sváří), ale i u Pasternaka – alespoň v některých z jeho opusů. K ose Sever – Jih v ruské literatuře snad jen to, že je vskutku dominantním rysem podstatných linií ruského literárního vývoje básnického i prozaického: po předcích Afričan, snad Habešan Puškin a jeho Černé moře, Oděsa, Moldávie, ale také láska k ruské zimě a chladu Petěrburgu, po předcích Skot Lermontov (Learmonth, Learmont – potomek dávného skotského minstrela Thomase Learmonta of Ercildoune, legendární Thomas the Rhymer skotských balad) a jeho Kavkaz atd.; tato linie byla básníky často subjektivně uvědomována (symbolický spor v Puškinově narativní básni-poémě Bachčisarajská fontána, Lermontovova touha po severské vlasti jeho šlechtických předků, severský Vasilij Žukovskij, překladatel krvavých germánských balad, a jižanský Konstantin Baťuškov, znalec antiky a italské renesance, ruský konzul v Neapoli a návštěvník Karlových Varů). Na rozdíl od Šajtaru bych viděl výrazněji i onen druhý pól ruské literatury a její působnost v oscilaci mezi nimi. Autor je především analytikem jižanské poetiky ruské literatury a nutno říci, že tím, jenž o svých objevech umí napsat; noří se do textu, ale také do společenských okolností; je v tom často nesmlouvavý, ale přesný.

Druhým svorníkem Šajtarových studií je romantismus: ovšem i ten zde souvisí s jím a jižanskou mentalitou. Maxim Gorkij romantik ukazuje kořeny Gorkého romantismu v lásce k moři, k jihu; Šajtar správně koriguje to, že Gorkij byl v minulosti často nediferencovaně pokládán za realistu; na druhé straně však měl možná více využít Gorkého prázdných let 1909–1912, onoho rozporného času (bohohledačství a bohostrůjcovství, vydání sborníku Vechi, 1909), kdy Gorkij píše Městečko Okurov, Tři a Život Matveje Kožemjakina: ta dvojklaná věčnost historie a ahistoričnosti, romantika zkrocená

kazajkou dějin... to jsou pravděpodobně i počátky toho, co Gorkého vedlo k Podniku Artamonovových (Šajtar jej, myslím, hodnotí zbytečně příkře a ploše – není to jen odvar románu Foma Gordějev) a snad i ke Gorkému za Stalinovy diktatury – člověk jako fatální hříčka historie, člověk jako bezmocná loutka v rukou mocných...

Vynikající je studie o Alexandru Grinovi – snad bych jen více docenil Grinův existenciální pól – byl to nejen autor “zářivého světa”, z něhož jsme byli kdysi vyhnáni a kam se chceme vrátit – byť jen ve fantazii a snu, – ale také autor tragický, bezvýchodný – což spolu ovšem souvisí. Snad jen malá poznámka k poznámce: nejsou dvojí dějiny literatury, hrdinské a lokajské (často jsou jedny obsaženy v druhých a např. Gorkým to Šajtar sám dokládá).

Podle mého názoru autor skvěle odstínil Paustovského od jeho oblíbence Grina, toho Paustovského, jehož slova v roce jeho smrti (14. 7. 1968) byla prý slovy za tuto zem. I v Pasternakovi však našel romantismus a dějinnost v “kronice ve verších” Rok 1905: v prolnutí lyriky a epiky uviděl především jiného a nového Pasternaka-lyrika. Zde by se jistě mělo mnohé dodat, ale to nic nemění na hodnotě Šajtarovy výpovědi.

Pozitivem Šajtarových zřetězených studií je právě jejich mezinárodnost, kontextovost; školený romanista se tu nezapře (moderna, zejména symbolismu, avantgarda aj.), najde tu však i hodně spojitostí s Američany (E. A. Poe, J. F. Cooper, W. Whitman). Nicméně chtělo by se dodat alespoň dvě věci. Podle mého názoru by tu mělo být více zmíněno působení F. Nietzscheho. Ten zasáhl celou kulturu, celou Evropu, pro mladou generaci počátku 20. století byl bohem, skoro celý Gorkij je z něho koneckonců odvoditelný. A dále: základním znakem ruské sovětské literatury (v opozici k ruské klasice s její charakterologií) je příběhovost, syžetovost,

avanturnost – odtud nasávání, inspirace v triviální literatuře – v literatuře tvořili nejen osvědčené elity, ale také skuteční novi homines...

Jádrem svazku je nepochybně studie o Anně Achmatovové, biograficko-psychologická a ideografická podobizna, hlubinná sonda do tvorby, "jižanství", vztah k režimu, tragédie rodiny, Achmatovová-Kassandra (O. Mandelštam) a navíc celý kontext ruské moderny obecně a ruského akméismu zvláště, poezie i detailní postřehy o expurgaci sovětských vydání básničky a její české recepci. Sám Rekviem je zde spíše symbolem; hodil by se jistě detailní rozbor strukturní a versologický, ale v těchto souvislostech by to možná nebylo zcela homogenní. Právě zde najdeme i kus textu, který může být elegantním emblémem Šajtarova výrazu, ukázkou jeho umění slova, schopnosti uchopení a vyjádření: "Achmatovová je jižanka, narodila se v chatovém městečku poblíž Oděsy a vracela se k břehům Černého moře po celý život. Poema U samého morja a řada drobnějších veršů, odkazujících do dětství a dospívání, nese pečeť Jihu, otevřených prostorů, nekonečnosti modré, holubí, vysoké oblohy. A nelze zapomínat ani na jižanství jako stav duše. Ta obloha je ovšem zastřena steskem a smutkem z uhaslé lásky, její planoucí modř pokryly vrstvy severských prožitků – lásky, ženství, boží milosti, mateřství... Proti Jihu stojí pozdější Sever. Achmatovová po studijní epizodě v Kyjevě zakotví v Petrohradě. Nicméně zatímco se film života odvíjí v chimerickém městě na Něvě, nelehký, tíživý, spíše neradostný, čas od času se do její poezie zatoulá břešknější kontrapunkt Oděsy, vlna lidského tepla a snad i radosti: Když samým štěstím znavena jsem byla,/ o této tišině a klidu v ní/ jsem s nevýslovným rozechvěním snila... říká v básni, napsané v prosinci 1916 v Sevastopolu. Základní témata prvního desetiletí však

jižanské, kladné, povzbuzující barevnosti postrádají. I to velké téma lásky, které krytalizuje od sbírky ke sbírce s novým, stále rostoucím napětím a obměňuje se nastupujícími zvraty, jemuž básník podřizuje celou výzbroj, znovu a znovu hledá narušené těžiště svého světa, rub své bolesti. Fundamentálním laděním je 'blín', trpkost, pokud zní, a takto v rovině zhořklého světa hledá i čirý, přesný, vyladěný výraz. Achmatovová ovšem ví o barevnosti světa, přírody, věcí i lidí, o její proměnlivosti, světlech a stínech. Avšak právě pozornost upřená k barevnému detailu, který nese situaci či náladu a dává smysl miniaturnímu dění, jeví se jí tak, že nevidí barvu v ploše, ale v tlumených skvrnách, které neoslňují. Dovede detail sebe-nosnější osvětlit tlumeným světlem, trpkým pomyslem, tísnivou myšlenkou, hořkostí citu. Tlumená barevnost achmatovovského světa je pak logická. Vždycky je to spíš dušená disharmonie barev a tónů, tj. myšlení, dějů, citů a smyslů, než symbolistní harmonie, který ty barvy a tóny váže či dokonce umrtvuje. Poezie Anny Achmatovové je vystavěna z kontrastních existenciálních elementů, z 'barev' zastřených, zlomených. Jejich pastelovost bledne či 'líná'. Leží kdesi na dně prvního jejího básnického hnutí a dere se na povrch chuchvalci mraků, vatou mlh, vrstvami rmutu, nánosy úzkostí, děsy téměř 'dostojevskými'" (s. 195–196).

Šajtarova Achmatovová zaujme ještě jinak: hned na počátku knihy najdeme proslulou Halasovu báseň Ta bloudící mlhou jsem já ze září 1947, kdy již měl český básník za sebou dusivou sovětskou zkušenost a kdy Achmatovová prožívala jedno z nejtěžších období života za kampaně proti ní, Zoščenkovi a leningradským "tlustým žurnálům". Achmatovová je tu "básnička mrtvých v snách/, básnička v tesknutích", která – parafrázujeme – suchýma očima přes milosrdný déšť, přes mlhu lítostivou hledí do

Něvy jako černá labuť – je to z Halasových básní jedna z nejpůsobivějších.

Šajtarova publikace není jen text, je to kniha: v této souvislosti nelze neocenit grafickou úpravu svazku a také portréty Šajtarových miláčků z dílny řady skvělých výtvarných umělců; složitá byla i redakční práce, které se však mělo věnovat ještě více pozornosti, stejně jako cizojazyčným resumé.

Černé labutě jsou kvalitní, samorostlou, pevně ukotvenou knížkou, kde autor nenechal kámen na kameni a nikoho nešetřil (ani ruské autory, ani některé jejich ruské a české vykladače); současně je to však koncentrovaný výraz Šajtarovy generace a jeho osobnosti. Je zřejmé, že o uvedených autorech existuje i rozsáhlejší sekundární literatura (jako konfrontační plochy možno užít například studie a eseje Jefima Etkinda z výboru *Psichopoetika*. “Vnutrennij čelovek” i vnešnja reč. Staťji i issledovanija. “Iskusstvo SPb”, Sankt-Peterburg 2005), ale to nic podstatného nemění na celistvosti a významu Šajtarovy výpovědi.

Drahomír Šajtar se ve své ruské literární mozaice, ve valounech zevrubných analýz i v intuitivním vzmacu, v němž se mu daří

vyhmátnout podstatu jevů, vvytváří vlastně osobitou filozofii ruské literatury, tedy to, co je ctižádostí každého literárního historika s teoretickými sklony. Na rozdíl od některých jiných rusistů není exhibicionistický, nekochá se svými “vynálezy”, vždy je přísně a přesně koriguje, těžce se probírá materiálem: jeho studie tvoří s analyzovanými autory a jejich díly spojitě nádoby, komplementární dvojice, jeho práce je tíživá, nikdy s ní není vlastně hotov, stále je udoláván novými texty a novými myšlenkami, zkouší nosnost svých konstrukcí a často chodí na červenou a proti proudu, neboť ví, že konjunkturalismus je ten nejnebezpečnější rádce – a jak rádi mu badatelé podléhají, aby měli klid. Nemít klid, věčně se vyvíjet, věčně nově natáčet a nasvěcovat literaturu obecně a ruskou literaturu zvláště, tu, která v sobě nese emblém věčného sporu člověka se světem i se sebou samým. Šajtar je jedním z posledních našich literárních vědců, pro něž literatura není jen záminkou k chvástavé sebe prezentaci, ale je skutečnou součástí jeho života, do něhož se vřezává, s nímž se bolestně spojuje, je chvějivým výrazem jeho hlubinné lidské existence.

summary

Σ Poetics and Personalism

(A Reflection of a Book on the Occasion of Drahomír Šajtar's Anniversary)

The author takes in consideration work of the Czech literary scholar Drahomír Šajtar (born 1922) in general and of one of his latest books in Russian literature in particular evaluates his method, defining it as a personalist one due to Šajtar's Prague teacher Václav Černý. The book called *The Black Swans* depicts the life and psychology as well as political circumstances and poetics and style of the leading figures of the 20th century Russian literature, especially the authors of the so-called South-Western school (V. Katayev, E. Bagricky, I. Ilf, E. Petrov and others). Šajtar's essayism, intuitivism and comparative vision combined with “close reading” and deep interest in poetics, style and genre of literary artifact form an original methodological cluster sensitive to the most prolific approaches to 20th century literature as such.

Časopis 2007

Literatura

382

- Avtuchovič 1995: **Avtuchovič T. J.** *Ritorika i ruskij roman xvii veka*. – Grodno.
- Berg 2000: **Berg M.** *Literaturokratija: problema prisvojenija i pereraspredelenija vlasti v literature*. – Moskva.
- Gasparov 1993: **Gasparov B. M.** *Literaturnyje lejtmotivy. Očerki po russkoj literature*. – xx vek. – Moskva.
- Hesje 2000: **Hesse P.** *Die Welt erkennen oder verändern? Prometheus in der russischen Literatur von den Anfängen der Mythos-Rezeption bis M. Gorkij*. – Basel.
- Ivanova 2003: **Ivanova N.** *Skrytyj sjužet. Russkaja literatura na perechode čerez vek*. – Sankt-Peterburg.
- Krausová 1999: **Krausová N.** *Poetika v časoch za a proti*. – Bratislava.
- Literatura a heterogeniczność kultury*. – Poetyka i obraz świata 1996: – Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Literatura rosyjska i jej kulturowe konteksty* 1990: – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Masaryk 1996: **Masaryk T. G.** *Rusko a Evropa I–III*. – Praha.
- Minimalismus zwischen Leere und Exzeß. Mirjam Goller und Georg Witte (Hrsg.)* 2001: – Tagungsbeiträge des internationalen wissenschaftlichen Symposiums am Institut für Slawistik der Humboldt-Universität zu Berlin vom 11. bis 13. November 1999. Berlin.
- Pospíšil 1996: **Pospíšil I.** *Anglo-American Reflections in Russian Literature*. – *Germanoslavica*, III (VIII). – S. 67–75.
- Pospíšil 1994: **Pospíšil I.** *Václav Černý a ruská literatura*. – *Slavia*, 3. – S. 331–337.
- Semenova 2004: **Semenova S.** *Metafizika russkoj literatury*. – Moskva.
- Sokolov 1991: **Sokolov A.** *Sud'by russkoj literaturnoj emigracii 1920-ch godov*. – Moskva.
- Šajtar 2006: **Šajtar D.** *Černé labutě. Na okraj moderní literatury ruské*. – Přebal, obálku, ilustrace a grafické řešení navrhl Svatopluk Böhm. – Redaktor publikace Libor Pavera. – Vydala Společnost Leopolda Vrly, o. s. – Ostrava.
- Wanner 2003: **Wanner, A.** *Russian Minimalism: from the prose poem to the anti-story*. – Evanston, Northwestern University Press.
- Welt hinter dem Spiegel*. 1998: Zum Status des Autors in der russischen Literatur der 1920er bis 1950er Jahre. – Herausgegeben von Klaus Städtke. – Akademie Verlag. – Berlin.